

ՀՈՌՄԱՆԵՐՈՒ ՊԱՅՔԱՐԸ

Հոգևոր և աշխարհիկ Հոռոմները պարբերաբար իրարու դէմ կը ցցուին: Լատերանոս համաձայնութիւնը քաղաքական գետնի վրայ կը մնայ, մինչդեռ հակամարտութիւնները կրօնական և բարոյական են, հետևաբար խորունկ և տևական:

Երկուքն ալ արմատապէս կը տարբերին իրենց զաղափարապաշտութեամբ: Հոգևոր Հոռոմը քրիստոնէութեան տիեզերական ըմբռնումով պահպանն է յաւիտենական ճշմարտութիւններու, ուսուցիչը՝ յայտնուած կրօնին: Աշխարհիկ Հոռոմը տիեզերական հոլովոյթի մը ջատագոյն է: Մին կ'ընդունի որ կրօնը ճշմարտութիւնն իսկ է, միւսը կը ժխտէ անոր ճշմարիտ ըլլալը, բայց կ'ընդունի անհրաժեշտութիւնը, որովհետև օգտակար է պետութեան վախճանականութեան: Մէկուն համար պետութիւնը քաղաքական հաստատութիւն մըն է, որ ենթարկուած ըլլալու է Եկեղեցիին, միւսին համար պետութիւնն է գերագոյն հաստատութիւնը, և Եկեղեցին ենթարկուելու է պետութեան: Ուրիմն աշխարհիկ Հոռոմի համար հեթանոս պետապաշտութիւնն է որ կը վերակենդանանայ: Հոգևոր Հոռոմի համար անհատն ու ընտանիքը բնական իրաւունք ունին ազատօրէն մասնակցելու պետութեան գործերուն: Աշխարհիկ Հոռոմը կը ժխտէ ընտանիքին ալ, անհատին ալ իրաւունքները: Ազատութիւնը պետութեան մէկ շնորհն է: Ամէն բան պետութեան մէջ, ոչ մէկ բան պետութենէն դուրս: Հետևաբար պետութեան կը պատկանի անհատին զատնորակութիւնը, օրրանէն մինչև մահ: Աշխարհիկ Հոռոմի համեմատ, Եկեղեցին կրօնական արտաքին ձևերը կիրարկելու է միայն, մկրտելու, հաղորդելու, պսակելու և թաղելու:

Գարձնալ աշխարհիկ Հոռոմի համար Պետութիւն և Ազգ նոյնութիւններ են տարբեր անուանակոչութեամբ: Պետութեան իրաւունքն ըլլալ կը նշանակէ նոյնանալ ազգին հետ, պաշտամունքն ունենալ Պետութիւն-Ազգին, դաւանիլ ամբողջական ազգայնականութիւնը: Ազգն ամէն բանէ վեր:

* * *

Ռոմանիկ ըսելով ընդհանրապէս կը հասկցուի զրական շարժում մը որ սկսաւ Հիւկոյի օկրոմուելս գործին յառաջարկումով, թէև աղբիւրը աւելի հեռուն է, Շտաուրմանի գործերուն մէջ կամ աւելի ճիշդ Ռուսոյի *Rêverie d'un promeneur solitaire* գործին մէջ: Ռոմանիկ զպրոցը կը պաշտպանէր երեւակայութեան և զգայնութեան իրաւունքները բանականութեան և անանձնականութեան դէմ:

Աւելի լայն առումով ռոմանիկ բառը կը յատկանշէ բարդ շարժում մը, որ դասականութեան դէմ ըմբոստութիւն մըն էր, նոր ըմբռնում մը կեանքի, աշխարհի, ընկերութեան, գիտութեան և արուեստի՝ որ սկսաւ ԺԶ. դարու վերջին կիսուն:

Հնութեան մէջ յոյն մտածեց և Հոռոմայեցին իրականացուց ընկերային կեանքի բացարձակ ըմբռնում մը: Հոռոմական իրաւարանութիւնը արդարութեան զաղափարին յաւերժական և տիեզերական պատկերն էր Հոռոմայեցիին համար: Ընկերային այդ կազմը ընդհանրացաւ միջին դարուն: Համայնքները որդեգրեցին Յուլիոսական Բաղաքին համայնքային կազմակերպութիւնը: Ամէն քաղաքի մէջ պիտի ապրի Հոռոմի հոգին, ամէն կազմակերպութեան մէջ Բաղաքին կազմակերպութեան կորիզը:

Յոյն միտքը ջանաց լուծել լինելութեան, ըլլալու մեծ գաղտնիքը: Ընչպէս աշխարհ միակ զոյացութեան մը արտայայտութիւնն էր և միանգամայն յաւիտենապէս փոփոխական: Ընչպէս կարելի էր միութեան վերածել բազմադիմութիւնը: Եւ ահա՝ իդէալիստ հոսանքը եղէականներուն, նիւթապաշտ հոսանքը եպիկուրեաններուն, չափազիտական հոսանքը պլուրազորեաններու: Այս հոսանքները կը հասնին սոփիստներու յարաբերականութեան, որուն համեմատ՝ մարդն ամէն բանի չափը նկատելով, պիտի փնտռեն ճշմարտութեան, արդարութեան, բարոյականի դատանիները:

Սովորատ հակադէպով սոփիստներուն՝ ճշմարտութեան դատանիքը կը գտնէ վարմունքին մէջ, այսպէս կը կանխէ կանտը քսաներկու դար: Պղատոնի համար միաւոյ

րիչ սկզբունքն է զաղափարը, որ կը բնորոշէ իրերը, կը կազմակերպէ մարդոց յարաբերութիւնները: Հետեւեալը ընկերութիւնը երեւութական է, յարաբերական է, անկատար է: Իրականը, բացարձակը, կատարեալը Գաղափարն է: Արիստոտէլ աւելի թանձրացեալ պարունակութիւն մը պիտի տայ Պղատնի մտածումին, պիտի կառուցանէ իրական Հոնրապետութիւն մը: Բայց արդէն Յունաստան ջրառուած էր: Հոռմը պիտի գայ իրականացնելու յոյն մտածումը:

Եկեղեցին իւրացուց ու նորոգեց յոյն-հռմէական մտածումները: Հռմէն առաւ կազմակերպութիւնը. Պղատնի և Արիստոտէլի տեսութիւններն ալ յարմարեցուց հոգեկան նոր պահանջներուն: Արիստոտէլ կ'ապրի Եկեղեցւոյ Հայրերու զործերուն մէջ: Եկեղեցին համեմատ իղէսլ ընկերութիւնը քրիստոնէայ ընկերութիւնն է, որ կ'իրականացնէ Աւետարանի սկզբունքները:

Քրիստոնէայ ընկերութիւնը վերանորոգելի սկզբունքներ ունէր: Եղբայրութեան բարոյական սկզբունքը, որ թէ և սոցիոկիան բարոյականի մէջ կար, բայց պաղ էր, սահմանափակ և ազնուապետական, մաաւորականներու միայն յատուկ. մինչդեռ քրիստոնէական զգացումը ջերմ էր և ժողովրդական: Քրիստոնէութիւնը որոշակի կը բացատրէր բնութիւնն ու հոգին, մէկը նիւթական, միւսը աստուածային:

Բացատրելու համար այս սկզբունքները Եկեղեցին զործածեց խորհրդանշաններ, որոնք մթապնային դասական մտածումը: Եկեղեցին իրրե միակ ուսուցանողը ճշմարտութեան՝ ստացաւ հեղինակութեան իրաւունքը, և Արիստոտէլի, Եկեղեցական Հայրերու հեղինակութիւնը հասցուց ամենաբարձր արտայայտութեան՝ անվիճելիութեան:

Վերածնունդը վերադարձ մը եղաւ դասական մտածումին: Հայրերու հեղինակութիւնը վիճելի դարձաւ, բնագիւղները փնտռուեցան՝ անոնց մեկնութիւնները ճշդելու համար: Հետզհետէ յարութիւն առին հիները և խօսեցան կենդանիներուն: Մարդկային միտքը նոր թռիչք մը առաւ, ձերբազատուեցաւ Եկեղեցիի ուսուցման նեղ շրջանակէն: Ամայութեան մէջ Բակոնի մը ձայնը արձագանգեց, որ կը ժըխ-

տէր Արիստոտէլի հեղինակութիւնը: Դանտէն իսկ, աստուածայինն Դանտէն, հեթանոս վիրավորութեամբ կ'ընտրէր իրրե մաաւորական ռահվիրան Դոմիսէն Արայայրիւն: Թէ և աստուածաբանական լոյսը կը ստանար մեծ եկեղեցականէ մը՝ Աքսելինացիէն:

Շարժումը պիտի ծաւալի հեղուհեղ պիտի յանգի Կոմպանելլայի, Բակոնի և Դեկարտի: Այս վերջինը երկու սկզբունքներ պիտի հաստատէ — բանականութեան գերագահութիւնը և բնութեան օրէնքներուն անյղիւթութիւնը: Դեկարտի վարդապետութիւնը յարաբերական էր, որովհետեւ բանականութեան գերագահութիւնը ընդունելով՝ կ'ընդունէր անհատին գերագահութիւնը, հետեւեալ ճշմարտութեան անձնական, յարաբերական ըլլալը: Ամէն մարդ իր ճշմարտութիւնը կ'ունենար, ուստի սոփիստ Պրոտագորաս կը վերականգանանար սորվեցնելու համար թէ մարդն է ամէն բանի չափը: Դեկարտէն կը սկսի «Հիներու և նորերու պայքարը»: Բուալոյ դասականութեան ջերմ պաշտպանն է, Զոնտընէլ, գեկարտեան մը, տարրերութիւն չի գտներ հիներու և նորերու արուեստին մէջ, որովհետեւ ամենուն ալ ուղեղները նոյն են:

Դասականութեան դէմ պայքարը, անհատական մեթոտը ամէն բան քննելու և առնելու, հետեւեալ ժխտող ամէն հեղինակութեան, կը յաղթանակէ մարդուն իրաւունքներով: Ուղեղներու հաւասարութիւնը կը պարտադրէ իրաւունքներու նոյնութիւնը: Այսպէս քաղաքական մարդի մէջ ռոմանտիսմը կը յանգի ազգայնական շարժումներու և կը փոխէ Եւրոպայի քարտէսը:

Ռուսոյ կատարեալ մարդը երեւոյցեց ընկերութեանէն դուրս: Ուրիշ Դիդրոնէսներ չկարենալով գտնել փնտռուած մարդը՝ պիտի մարեն լոյսերին: «Դարուն ցաւը» սոփորական պիտի ըլլայ ռոմանտիկներու մօտ: Վերթեր անձնասպան կ'ըլլայ. Յակոբ Օրթիս կը նմանի Վերթերին. Շարլոտ Սթիվելից ամուսնին մէջ տիպար մարդը չգտնելուն՝ վերջ կուտայ կեանքին, և իր ինքնասպանութեամբ կ'ուզէ արթնցնել անոր խիղճը:

Ուրիշներ Ամիէլի նման պիտի ինքնամփոփուն, պիտի վերլուծեն իրենց եսը: Պիտի գան ուրիշներ ալ, ընկերվարականները, որոնք կատարեալ ընկերութեան մը

հեռանկարը պիտի գծեն: Սէն Սիմոն, Ռոբերտ Օվէն, Մարկս կը ներշնչուին Արևելին Քաղաքը, Դաշն Ընկերային և Ճառ անհատասարտեան վրայ գործերէն:

Հակադդեցութիւնը չ'ուշանար: Նոր բժիշկներ կուգան, նոր դարմաններ առաջարկելու. վերադառնալու է դասական տիպարին. Նիշէ, Դ'Անուենցիոյ և իրենց գործադիր աշակերտը Մոստոլինի:

Նիշէ կը հակադդէ՝ ոտմանտիսմի հակադրելով հեղին ըմբռնումը, որուն առողջ կեանքը ապրելու իրաւունքը կ'առնէ ապրելու ուրախութենէն: Ապրիլ կը նշանակէ ծաւալիլ. այսպէս կը պարտադրէ անհատականութիւնը: Գերմարդուն մէջ պիտի իրականանայ կեանքի հիմնական օրէնքը՝ կայսերականութիւնը:

Դ'Անուենցիոյ կը հակադդէ նոյնպէս ոտմանտիկ ըմբռնումին դէմ: Մարդը կ'ապրի մտածումի և գործի լիութեանը մէջ, որ կը միացնէ ուժն ու իմաստութիւնը: Բայց այս ալ Նիշէի բացործակ մարդն է տակաւին, որ կեանքին տէրն է, որ կը յաղթանակէ ցաւին և բարձր է ճակատագրէն, հետեւաբար անհատական է:

Մոստոլինի կ'իւրացնէ երկուքին ալ ըմբռնումները և կը հակադդէ կեանքի ռամկավար ըմբռնումին դէմ, կը ձգտի հաստատել, ոչ թէ անհատական՝ այլ ազգային կայսերականութիւն մը: Աշխարհիկ Հոռմը Ֆաշիսմով կը վերադառնայ հեթանոս Հոռմի: Հոռմէական օգտապաշտութիւնը ընդհանուր էր, Ֆաշիսմով կը դառնայ ազգային: Ազգը ընկերային բացարձակն է:

Ֆաշիսմը կ'ընդունի որ պետութիւնը բարոյական անձնաւորութիւն մըն է, որ կը պարտադրէ իր բարոյականը ընկերութեան, և ոչ թէ ընկերութենէն կը ստանայ իր բարոյականը: Հետեւաբար պետութիւնը ընկերութենէն առաջ է, իր կամքը կ'արտայայտուի ընկերային իրողութիւններով, որոնցմէ սակայն չի ծագիր:

Action Française-ի հրատարակիչները, որոնք նոյնպէս դատապարտուեցան Հոռմէն, կը ջատագովեն կաթոլիկութիւնը, ոչ թէ որովհետեւ ճշմարտութիւնն է, այլ որովհետեւ օգտակար է: Մոռաս և Ֆաշիստներ հեթանոս Հոռմը կը գերադասեն երուսաղէմէն:

Եկեղեցիին համար քաղաքականութիւն

նը ենթարկուած ըլլալու է բարոյականին, Ֆաշիսմի համար քաղաքականութիւնն է որ բարոյականը կը յօրինէ և կը պարտադրէ: Մոռաս կը գրէ. *Politique d'abord*:

Աշխարհիկ Հոռմը կը դաւանի թէ ճշմարտութիւնը վերանցական չէ, մարդը մտքէն դուրս ոչ մէկ իրականութեան կրնայ հասնիլ, ոչ ալ ընդունիլ որ տիեզերքէն դուրս Աստուած մը կայ որ օրէնքներ դրած ըլլայ աշխարհը զեկալարելու համար, հետեւաբար կը ժխտէ հոգեւոր Հոռմի հաւատքը:

Բոլոնիայի Համալսարանին Ֆաշիստ իրաւաբանութեան ուսուցիչ Սաիդաու կ'ըսէ. «Երկու ըմբռնումներ կան Աստուծոյ մասին, մէկը կայուն (statique), Աստուած է. միւսը՝ ուժական (dynamique), Աստուած կ'ըլլայ: Ֆաշիստը կը նախընտրէ այս ուժականութիւնը, որով մարդը կը նոյնանայ Աստուծոյ հետ, որով մարդուն միտքը կը դառնայ անկախ ու ինքնավար:

Բացայայտ է որ Եկեղեցին կը մերժէ նման հերետիկոս ասութիւն մը, արարիչի և արարածի մտքերու նոյնութիւնը:

Ֆաշիստ ըմբռնումով պետութիւնը անձնաւորումն է ուզին, որ անհատին նման երբեք նման չէ ինքնիրեն, միշտ կը հոլովի, միշտ կ'ըլլայ: Այս հոլովոյթին արդիւնքն է պայքարը: «Խաղաղութիւնը կայունութիւն է, յաւիտենական հանգիստ է, մահ է», կը գտէ Պրոֆ. Սաիդաու:

Ֆաշիստներու համար կրօնը, լեզուն, երկիրը, ազգը կազմող էական տարրեր չեն. ազգային հանճարն է (ingegno) էական տարրը: Արդ, ասիկա վերացական գաղափար մը կը մնայ եթէ չիրականանայ քաղաքական միակ իրականութեան մէջ, որ պետութիւնն է: Այսպէս Ազգ և Պետութիւն նոյնանալու են:

Ֆաշիստներու համեմատ բարոյականը ապագան իրականացնելուն մէջ է, ոչ թէ օրէնքներու հնազանդութեան մէջ, ինչպէս կ'ընդունի Եկեղեցին: Ապագան իրականացնել կը նշանակէ ծառայել իդէալի մը. այս իդէալը կը նոյնանայ ազգային հանճարին հետ, ուրիմն բարոյական ու ազգ նոյն են: Ո՛րքան հեռու է այս Եկեղեցիի ուսուցումէն:

Անհատը բարոյական էակ մը ըլլալու համար, ոչ թէ ինչպէս կը պատուիրէ Ե-

կեղեցիին, կատարելու է քրիստոնէութեան հրահանգած պատուէրները, այլ նոյնանալու է ազգին հետ: Անհատը ազգէն դուրս գոյութեան իրաւունք չունի: Ազգն ամէն ինչն է, անհատը ոչինչ: Ոչ մէկ ազատութեան իրաւունք ունի: Եթէ կը շարժի ու կը գործէ, այդ ալ Պետութեան պարգեն է: Ազգ ու Պետութիւն նոյն ըլլալով՝ անհատը անոր գերին է: Պետութիւնը ամենահզօր նախախնամութիւնն է անհատին համար: Ֆաշիստը ազգային համաստեղծութիւն մըն է (panthéisme national):

Բոլորովին տարբեր է Եկեղեցիի ըմբռնումը անհատին ու պետութեան փոխադարձ յարաբերութիւններուն մասին: Պետութիւնը մարդկային հաստատութիւն մըն է և ոչ մէկ իրաւունք ունի ժխտելու անհատին ու ընտանիքին բնական իրաւունքը: Եկեղեցին կը յարգէ զայն, բայց իր իրաւունքն է ուսուցանել ճշմարտութիւնը: Պետութենէն վեր կայ Եկեղեցին, հոգեւոր բնակավայրը անհատին, որուն Պետը ճշմարտութիւնն իսկ է:

Ֆաշիստը կը հրաւիրուի երզում ընելու աստուած-պետութեան վրայ: Եկեղեցին չի կրնար թոյլատրել հաւատացեալին աստուածացած պետութեան մը ծառայելու պարտքն ընդունելը: «Ամէն կաթոլիկ խղճին հայրն է Եկեղեցիին պետը»։ Ֆաշիստը կը դարձնէ տարազը. «Ամէն ֆաշիստի խղճին տէրն է ֆաշիստի պետը, Դու՛ չիմ»։ Ահա բախումը, որովհետեւ հաւատացեալին խիղճը երկու տէր չի կրնար ունենալ:

Երկու Հոռոմներն ալ հակապատական են քաղաքական իմաստով. հակառակադուրական են. երկուքն ալ կ'ընդունին հեղինակութեան սկզբունքը, նուիրապետութեան գաղափարը: Երկուքն ալ, տարբեր տեսակէտներով, ընդդիմադիրներ են ազատ որոնողութեան: Բայց ատկէ անդին հետզհետէ կը հեռանան իրարմէ:

Մարդը քաղաքացի մըն է Պետութեան մէջ և անդամ մարդկային մեծ ընտանիքին: Ի՞նչ պարտքեր ունի իր պետութեան հանդէպ, ի՞նչ պարտաւորութիւններ մարդկութեան հանդէպ, ի՞նչ պէտք կարելի է հաշտեցնել այս պարտքերն ու պարտաւորութիւնները: Ահա՛ ազգայնական և միջազգայնական հարցը:

Ազգայնականութիւնը կ'ուզէ ապահովել կրկրին կարգն ու անդորրութիւնը, հաստատութիւններու պատշաճեցումը պէտքերուն, և իր իրաւունքներու յարգութիւնը ուրիշներէն: Մայրայեղ ազգայնականութիւնը Ֆաշիստին և Մոռաւին՝ կրօն մըն է, որ կը յայտարարէ թէ ազգային շահը ամէն պարտականութիւններուն դատանիէն է, և կը փառաբանէ պատերազմը:

Միջազգայնութիւնը կը ջանայ ջնջել քաղաքական սահմանները, կ'ուզէ հիմնել տիեզերական Եկեղեցի մը, որուն աստուածն է մարդկութիւնը:

Հոգեւոր Հոռոմը կը դատապարտէ մէկը և միւսը: Ընդունելով չափաւոր ազգայնականութիւնը, ազգերու ուրոյն գոյութիւնը, կ'ընդունի նաեւ միջազգայնականութիւն մը հիմնուած բարոյական տեսակէտով մարդկային սեռի միութեան վրայ, տնտեսական տեսակէտով ազգերու փոխադարձ կախումներու վրայ: — «Եկեղեցւոյ խոր յատկանիւնն է — կը գրէ Հայր Դապարելլի կաթոլիկ մեծ իրաւաբանը — եղբայրութեան ոգին, որ սակայն չի ժխտեր ազգերու և հայրենիքներու իրականութիւնները: Այս ոգիին միանալու է արդարութեան ոգին: Մարդիկ նոյն պարտքերն ու նոյն իրաւունքներն ունին: Ազգային ու ընկերային տարբերութիւնները մնասելու չեն մեծ սկզբունքին»։

Եւ մեծ սկզբունքը կը ժխտուի հո՛ն՝ ուր չկայ եղբայրութեան ոգին. եղբայրութիւն ազգերու միջև, եղբայրութիւն ազգը կազմող անհատներու մէջ. հո՛ն՝ ուր բռնութիւնը կը տիրէ, հո՛ն՝ ուր ճշմարտութիւն ու արդարութիւն պետական սեփականութիւն կը դառնան և ուր անհատը իր բանականութեանը տէրը չէ՝ ճշմարտութեանը տէրը, խղճին տէրը չէ՝ արդարութիւնը որոշելու, այլ պարտաւորուած է ընդունելու ձեռնած ճշմարտութիւնը, զործադրուած արդարութիւնը, պաշտելու աստուած-Պետութիւնը:

Երկու Հոռոմները կը դաւանին երկու տարբեր կրօններ, և կրօնները չեն կրնար համաձայնիլ. — հակառակ պարագային ժխտած պիտի ըլլան իրենց դաւանանքը — որովհետեւ չկան ճշմարտութիւններ, կայ միակ ճշմարտութիւնը:

Հաղիպ

ԽՈՐԷՆ ԳԱՅԻԿԵԱՆ